

CIVITAS FRACTA (UN CASTELL INÈDIT)

Sense pretendre polemitzar, es qüestionen les solucions que s'han donat fins ara al significat de *Civitas fracta* en relació a Mataró, per trobar un desllorigador que resolgui amb lògica l'aparent enigma.

La iniciativa per intentar-ho, com també la concepció de la idea general sobre la manera de resoldre la qüestió, pertany al meu germà, l'arquitecte Esteve Martí Coll.

Avancem que la tesi que es desitja predicar és, primerament, que la civitas fracta no és pas un sinònim de cap ciutat destruïda sinó d'un castell o ciutadella. I segonament, que es tracta del fins ara inèdit, malgrat que veritable, castell de Mataró, que tindria una església adjacent amb el nom de Santa Maria, i estava situat aproximadament en el promontori on avui hi ha l'església-basílica de Santa Maria de Mataró. Evidentment, dalt del turó d'Onofre Arnau hi havia una construcció batejada amb el nom de castell, a la qual també ens referirem. Era una senzilla torre de guaita, potser amb uns annexos per als sentinelles, que ha desorientat molta gent a l'hora d'imaginar-se l'autèntic castell de Mataró.

Si acceptem la tesi, no trobarem cap entrebanc per comprendre les paraules que apareixen en frases que fins ara podien semblar-nos poc entenedores.

L'IL·LUSORI CASTELL DEL TURÓ D'ONOFRE ARNAU

Per començar, cal analitzar la consistència dels arguments que insisteixen que la construcció del cim del turó d'Onofre Arnau era el castell de Mataró, per després intentar conjecturar per què creiem en una altra solució i quines conclusions semblen més sòlides i coherents.

Tanmateix, potser perquè sovint és més senzill negar i contradir que no pas dogmatitzar o asseverar, resulta planer negar que la fortificació que existia dalt del turó d'Onofre Arnau pugui ser el castell de Mataró, tot i que repetidament molts estudiosos, copiant-se uns als altres, sense discutir-ho ni procedir a una anàlisi profunda, ho van creure.

Hi ha dos historiadors que s'arrisquen a donar-nos un perfil extern del castell de Mata. Així, Pellicer aporta un dibuix de la fortificació fet per Vinardell, extret, es diu, del natural, malgrat que ajudat d'un gravat del segle XVII per «completar la torre derruïda». La reproducció que es blasona feta del natural va quedar, doncs, força disfressada... per un gravat, i no es pot considerar una fotografia autèntica. Tanmateix, era del tot impossible fer un dibuix extret del natural d'un castell que no existia, ja que havia estat destruït feia molts segles...! Pellicer acompanya el fantasiós dibuix de Vinardell al començament de l'estudi i del seu llibre, el fictici castell hi apareix molt diminut a l'horitzó com un element més d'un decorat, sense que sembli que l'artista intenti altre propòsit que construir una al·legoria. Aparenta una modesta masia fortificada amb una sola torre, i no pas un castell de la categoria requerida per servir d'habitació a una jerarquia o classe social de l'estament dels senyors, que al llarg dels segles ocuparen o compraren o posseïren el castell de Mataró amb poder d'exercir la jurisdicció civil i criminal, concedir llicències per a assemblees veïnals, etc., i situat en un lloc sense aigua ni serveis....!¹

En publicar-se l'any 1934 una de les obres de Marià Ribas,² l'autor es refereix també a l'il·lusrí castell situat al turó d'Onofre Arnau i comença explicant que «per algunes restes trobades», existeixen a diversos llocs, com en el turó del Vent i turó d'Onofre Arnau, torres de «planta circular de guaita romanes». Afegeix que «fa uns 40 anys aproximadament que foren destruïdes grans restes de la torre que existia al turó d'Onofre Arnau, aprofitada més tard per al castell de Mataró edificat en aquest mateix lloc»; i explica que «aquest castell no va estar mai emmurallat, i que la construcció fou tan humil que l'únic que tenia importància de la fortalesa era la torre». Aquesta construcció tan humil, com descriu Marià Ribas, sense capacitat per tenir magatzems, ni cambres pròpies d'una baronia, ni cel·les per als criats, ni presó, i així altres dependències i edificis annexos, no podia ser de cap de les maneres el castell dels Castellvell, dels Moncada, dels Màrgens... Consistia en una senzilla torre de guaita, potser amb uns annexos per als sentinelles, i no tenia res a veure amb el castell que abans del 1415 va ser destruït. Es van necessitar el transcurs de més de vuit dies i vuit nits cremant-se perquè quedés inhabitable! Aquest darrer sí tenia muralles i torres... És clar que es tractaria d'una construcció molt més extensa i espaiosa que la dibuixada per Vinardell i la qualificada d'humil per Marià Ribas, i molt més adequada que el fantasiós castell del turó d'Onofre Arnau per considerar-se una digna seu de la baronia!

Podem apreciar la importància i la situació d'aquest segon i veritable castell amb l'ajut d'un valuós i documentat treball de Roser Salicrú,³ que ens servirà per intentar saber com era i on estava. Era el que conformava la civitas fracta amb una capella a la vora: l'església de Santa Maria, antecessora de l'actual església-basilica de Santa Maria.

Per esgotar tot el que fa referència a l'anomenat castell del turó d'Onofre Arnau, convé desvirtuar les possibles objeccions respecte a l'existència de documents que puntualitzen que el castell estava ubicat a Mata.

Podem citar-ne, per exemple, dos. Un document de l'any 1040 parla del «kastrium que dicunt Mata ubi dicunt Llavaneres vel in eius terminus»; un altre es refereix a la «parroquia de Sancta Maria de Civitas Fracta ubi dicunt in villa Mata». Per donar solució a aquest aparent problema, cal observar primer que fins a la baixa edat mitjana era gran la diversitat toponímica. Seguim i apliquem al cas el que ens explica Coral Cuadrada sobre com en els segles x i xi es barregen moltes vegades termes, veïnats i viles.⁴ Això explicaria l'ambigüitat de molts paràgrafs d'aleshores i la dificultat d'interpretació per determinar si el lloc llegit en un document és del tot fidedigne.

Tanmateix, també i principalment, pot i cal acceptar-se la possibilitat que alguna documentació d'aleshores anomeni Mata correctament considerant el que era: un ampli territori (on s'inscriuria Mataró) que no s'ha de confondre amb l'actual veïnat de Mata, ja que arribaria fins al mar.

Excedeix del tema del nostre estudi el fet de referir-nos a l'origen del nom de la ciutat de Mataró. Ara només avancem que dins l'extens àmbit de Mata –nom antiquíssim, preromà– hi havia el perímetre format pel promontori, que es distingia de la resta, on avui tenim l'església-basilica. Era un promontori de Mata, però formava una unitat diferenciada que, per ser important, precisava d'un topònim específic. En el cas concret de Mataró seria una manera de singularitzar, augmentant, alçant, pujant; representaria un augmentatiu.

Per tancar el tractament que pugui referir-se al fictici castell del turó d'Onofre Arnau, es pot suposar que quan va desaparèixer el que nosaltres qualificarem de veritable castell de Mataró, i potser ja abans, quan aquest va tenir més l'aparença o la missió d'una ciutadella o alcàsser que d'una fortificació defensiva, el nom de castell –el castell– correspongués al del turó d'Onofre Arnau. I no s'ha de rebutjar que la defensa i fins i tot la propietat o possessió d'aquesta torre de guaita concernís molts anys a la baronia del Maresme.

EL CASTELL DE MATARÓ

Hi havia a Mataró un castell molt més important i espaiós que l'il·lusori del turó de Mata. Tenia muralles, diverses torres i cambres, i quasi segur diferents pisos. Aquesta revelació potser resulta més rellevant i transcendental que la preocupació de resoldre l'enigma de les paraules «Civitas Fracta» i ens servirà també per això.

La fins ara inèdita fortalesa la situem en el punt dominant de l'antiga Iluro i del Mataró medieval: aproximadament on avui hi ha el presbiteri de l'església-basilica de Santa Maria. És un terreny envoltat de desnivells i penyes, ben capaç per a dedicar-lo a activitats defensives en atenció a l'altura i la situació topogràfica favorable per a una fàcil defensa. Tot obliga a considerar-lo un lloc privilegiat per a aquests objectius.

Plini fa referència a Iluro incloent-la en el grup de les *Oppida civium romanorum*, que podem traduir literalment com ciutat-fortalesa de ciutadans romans. Melo la inclou dins la *Parva oppida*, qualificant Iluro, altra vegada, a més de petita o poc important, de població-fortalesa. Considerant que els romans utilitzaven nuclis de poblacions ja existents sovint per a la creació de les seves ciutats, malgrat que fossin numèricament reduïts i amb una organització rudimentària, és lògic que aprofitessin els recintes d'antigues poblacions indígenes que ja tenien defenses en llocs privilegiats, com podia ser el cas d'Iluro.

No és irrefutable, però tampoc és capritxós, pensar en la prèvia existència d'alguna torre murallada abans de l'arribada dels romans en el punt dominant de l'antiga Iluro i del futur Mataró medieval, i que fos la llavor i l'origen del castell que ara tractarem.

Per situar el castell en el lloc esmentat, serveix indiciàriament discórrer sobre la viabilitat del que s'ha expressat fins aquí. Però hi ha altres arguments més categòrics, com el testimoni arqueològic, i sobretot el fet de tenir a la vora l'església de Santa Maria de Civitas Fracta com l'antecessora del temple gòtic de Santa Maria i de l'actual església-basílica.

Les troballes arqueològiques al Fossar Xic, a l'Hort del Campaner, al sector de davant de la basílica de Santa Maria, al mig del seu presbiteri i també a l'àbside, obliguen a judicar com un fet indubtable que en aquests llocs, en temps pretèrits, existiren construccions ben singulars. Adhuc algunes restes ens demostren que aquestes construccions serviren de residència regular i que no s'han pas d'atribuir, com així ho proposa l'autor dels estudis d'arqueologia que consultem,⁵ només a un arruïnat temple romà.

S'ha trobat molta abundància de desferres de menjar, com ossos de cabra, de be, de senglar i l'acumulament de petxines de mar i ostres i molta ceràmica de servei domèstic, alguna del període romà i altres de reflexos metàl·lics de factura barcelonina, i fragments d'escudelles i plats amb decoració d'esmail blau sobre fons blanc. Gran quantitat d'aquestes deixalles apareixen agrupades en un espai rectangular en forma d'habitació de 3,50 m per 4,50 m.

Algunes troballes fins i tot desconcerten l'autor abans esmentat, que espera trobar únicament ruïnes d'un temple romà. Es va trobar al mig del presbiteri una «construcció molt sòlida de pedres unides amb morter» d'1,50 m de gruix. Al Fossar Xic es va trobar un «tros de paret de 3,65 m de llarg per un gruix de 0,60 m que devia continuar pels dos extrems /.../. La formaven uns grans carreus de pedra perfectament escairats i venia a indicar que havia pertangut a una construcció d'importància». També «fou interessant localitzar el curs d'una conducció d'aigües, de bona obra de paleta». Al sector de davant de l'església, al costat d'una sepultura, es troben «pedres formant un galze a un costat, donant a entendre que havien servit de muntants d'un portal d'alguna construcció anterior»; i també «part d'una sòlida paret de pedres, record d'haver existit a

aquell lloc una construcció anterior de la qual no trobarem cap altre vestigi»; també «a 0,70 m de fondària /.../ es descobrí una sòlida paret de 0,50 m de gruixària feta de carreus de pedra granítica, adjuntats amb morter, que estava interrompuda per cada extrem». A l'Hort del Campaner es va trobar «alguns metres d'un fonament també molt destruït i de difícil interpretació»; i a l'absis, «un fonament d'uns cinc metres de llargària destruït dels dos extrems /.../ i unes lloses de marbre /.../ i uns carreus de granit».

Per tancar i arrodonir la qüestió del presentit emplaçament del castell, i també per conèixer o pressuposar com era i les circumstàncies de la seva definitiva destrucció, res millor que recórrer al treball abans ressenyat de Roser Salicrú, que descriu de manera sobresortint l'assalt al castell durant la Setmana Santa d'un any anterior i proper al 1417 –any en què Antoni de Torres fa la reclamació al rei per l'atac al castell–, i es suposa que ha de ser posterior al 1413 –perquè fins aleshores no s'havia dictat la sentència que atribuïa la senyoria del castell a l'esmentat reclamant–. Pensem tanmateix que els fets podien haver succeït abans del 1413 –mentre durava el plet familiar per decidir la propietat–, ja que Pere Marquès resultaria legitimat per la sentència que acabava el procés, per queixar-se dels desperfectes soferts i l'atac del castell a l'any que fos. Potser l'any 1404, any que l'església de Santa Maria sofrí una Setmana Santa força agitada? Potser l'any 1413, quan el sacramental causà també malifetes en els castells del Far i Llinars? El que resulta inqüestionable és que els fets ocorregueren abans del juny de l'any 1415 perquè aleshores el castell estava ja completament derruït, segons consta en una llicència expedida el juny d'aquest any.⁶

L'emplaçament del castell resultarà definitivament localitzat en enllaçar-se la seva situació amb la parròquia de Santa Maria, ja que a l'esmentat treball podem llegir que va destruir-se «omnia que erant intus et circa dictum castrum», i que a més els assaltants del castell «també calaren foc a l'ara d'una capella contigua al castell». Aquesta capella va sofrir altres danys («ho esmicolaren tot en mil bocins») però sembla que va seguir sent útil per al culte. No és estrany, però, que el Consell de la Vila decidís construir-ne una altra, encara més després del terratrèmol de l'any 1448 i dels combats a Mataró de l'any 1465, i sobretot dels promoguts l'any 1485 per motiu del conflicte de remença. Així, l'any 1488 es considerava que l'església estava «en molt grandíssim perill» i va procedir-se a edificar la que es coneixerà com l'església gòtica de Santa Maria que, segons la visita pastoral feta l'any 1573, encara conservava una petita part, a la base del campanar, de l'església romànica coneguda com Santa Maria antiga. La seva situació i la del campanar actual ens serveixen doncs, ara, per localitzar amb claredat l'emplaçament aproximat del castell contigu.⁷

Malgrat que consta que església i castell estaven a la vora, tenien entrades independents i estaven relativament separats. Entre els carrers més antics de Mataró hi havia el carrer de l'Església («in via publica qua traditur apud ecclesiam», segons un document de l'any 1374) i el carrer del Castell («in via publica qua traditur versus Castrum de Materono», segons documentació del 1372).⁸ La

coexistència d'ambdós carrers ens constreny a entendre que les entrades d'aquelles construccions on es dirigien estaven separades. Pensen que la de l'església estaria on avui està –o en l'actual carrer de Beata Maria, si l'entrada de l'església era per un costat–, i la del castell potser cap al Fossar Xic actual? I els carrers podrien coincidir amb l'actual carrer de Santa Maria i potser amb la baixada de les Figueretes, o la d'en Feliu de la Penya, respectivament?

Pel carrer del castell pujarien –pensem que feia pujada–, un any del començament del segle xv, els assaltants que el deixaren del tot inhabitable per sempre més. La narració ens servirà per intentar copsar la seva magnitud i estructura.

Una mica abans, cap a l'any 1390, el castell ja havia sofert una escomesa que potser provocaria la definitiva i futura absència de qualsevol ocupant que no fossin els encarregats de la seva custòdia. Consta que aleshores Pere Arnau Marquès (pare i legítim administrador d'Isabel i Aldonça, nétes de Pere Màrgens) es va veure compel·lit per la multitud a decretar la llibertat de Pelegrí Catà, que havia reclòs a la presó del castell, per temor a què «no el matessin o no els precipitessin (a ell i les filles) per l'exterior dels murs».⁹ És, doncs, inqüestionable que el castell tenia alts murs i muralles.

En llegir la narració dels successos del segle xv consta igualment que el castell tenia muralles i a més diverses torres que foren derruïdes després de cremar-se l'interior de la construcció, que quedà reduïda a cendres mentre les flames de l'incendi duraren més de vuit dies seguits. Pot calibrar-se la magnitud i la configuració del castell i les construccions annexes en conjecturar-se que la durada de l'incendi exigia molt bigam, permòdols, diferents sostres, portes, teginats, finestres i mobiliari. Potser tenia diverses plantes?

La concurrència simultània de més de 250 persones (hi ha constància de la presència –amb noms i cognoms– de 65 persones, juntament amb els seus còmplices) dins el castell, disposats a destruir-lo, obliga a col·legir que es tractava d'una construcció prou espaiosa, sòlida i extensa.

Les anteriors conjectures i l'intent consumat de configurar una admissible descripció del castell, sembla que són suficients per finalitzar l'argumentació i mantenir la tesi de la seva veritable existència i localització, i la seva relativa importància, sense parió, respecte al fantasiós castell del turó d'Onofre Arnau.

CONCLUSIONS I INTERROGANTS

Ara ens és permès traduir «civitas fracta» per qualsevol de les accepcions següents: reducte, clos o recinte fortificat, ciutadella, fortalesa o baluard murallat... Interpretem que així, les dues paraules unides, sense que calgui més afegit, ja ho expliquen tot, sense necessitat de donar cap valor singular a la paraula «fracta», deficientment transcrita i posteriorment vulgaritzada en els documents de l'època.

Si algú insisteix en voler donar-li el sentit de «fracturada», com a adjectiu de «civitas», no tenim inconvenient en traduir «civitas fracta» per castell transformat, o antic, o reconstruït; o castell-vell, per exemple. Aquest clos fortificat, situat dalt d'un promontori tan privilegiat per servir d'habítacle i de defensa, serà conegut en el transcurs dels anys amb un, i àdhuc amb dos, o més noms a la vegada: Mataró, Iluro, Alarona, Civitas Fracta, castell de Mata o de Mataró..., i resultarà ser un centre que es convertirà en símbol o personificació d'una ciutat romana, d'una demarcació administrativa, com una subdivisió normal del comtat carolingi, d'una baronia senyorial, d'un àmbit parroquial, d'una vila, i a la fi d'una ciutat...

Renunciem a aprofundir en temes secundaris que poden brollar i s'ofereixen acompanyant l'assumpte principal, malgrat pressuposar que és ben factible que resultin suggestius. Són les qüestions que qualifiquem d'interrogants, que convindrà que les tractin els investigadors especialitzats en cada matèria i els estudiosos circumscrits a cada període històric, en què succeeixen els fets.

A tall d'exemple, pensem que convindria reflexionar sobre l'origen del mot Mataró. Ja s'ha apuntat abans la proposició d'entendre que així com ara Mata és només un veïnat, antigament era el nom d'origen preromà que indicava un extens territori que arribava fins a la platja. En aquest àmbit de Mata s'incloïa el topònim «Mataró» com un lloc singular de Mata, que formava un promontori?

Resultarà també temptador considerar si és opinable mantenir que la base del campanar de l'església de Santa Maria (qui sap si també de la «torreta» existent fins a la meitat del segle XIX) era el fonament d'alguna de les torres de l'antiga muralla d'Iluro. Fa rumiar que en diferents obres de reforma i consolidació es localitzessin columnes i fragments de paviment i marbre i altres restes que indiquen que la torre del campanar va ser reconstruïda amb carreus de construccions pretèrites.¹⁰

Si pressuposem que la torre del campanar sorgeix d'un basament romà, i consegüentment això pot servir-nos per delimitar el perímetre de la muralla romana que encerclava Iluro, potser no caldrà buscar lluny d'aquest perímetre ni el fòrum, ni el *decumanus* i el *cardo*, o les termes i els banys públics. Tanmateix, cal admetre que fora les muralles, degut als anys de pau d'aleshores, en no haver-hi perill de contingències bèl·liques, existiren a Iluro una gran profusió de vil·les d'agricultors i senyors que excel·liren en riquesa i prosperitat.

També fa rumiar i considerar com una prova més de la realitat i de la destrucció del castell, que no té lògica l'existència d'un campanar en una església romana i que la torre, segons Ferrer Clariana, no va aixecar-se fins a l'any 1423,¹¹ no gaire més tard d'enrunar-se el castell. Va fer-se per aquest motiu, ja que els mataronins la necessitaven per defensar-se després de quedar-se sense castell? Fins i tot també obliga a meditar que en una ocasió defensés el campanar Pere Joan Ferrer.¹²

Un altre interrogant a contestar o problema a resoldre consisteix en el fet que l'atac al castell es produís amb la intervenció de només vuit mataronins i que, en canvi, hi participés molta gent d'Argentona, Cardedeu, Llavanes, Badalona, Caldes d'Estrac, Canyamars, Corró d'Avall, Dosrius, Teià, Tiana, Vilamajor... Potser va influir la circumstància de ser Arnau Marquès el senyor del castell de La Roca? També podem preguntar-nos sobre la particularitat que la reunió de gent del sagramental, formada per prohoms i persones principals, que no podia improvisar-se, coincidís amb el dia de Dijous Sant per pujar cap al castell quasi formant una processó, amb una litúrgia exigible per aconseguir quelcom just i necessari i cridant «A foc, a foc», i això el dia de Dijous Sant! Certament, van atènyer que el castell restés inhabitable per sempre més i que el darrer senyor –Pere Joan Ferrer– es veiés obligat a restaurar el castell de Burriac. Però, era aquest l'objectiu principal i únic? I també cal preguntar-se, per què va atacar-se l'església que hi havia a la vora? Manca contestar a això i per què el cas interessava tants pobles i si hi havia algun rerafons de caràcter religiós. Potser una qüestió o circumstància herètica?

El cognom d'Arnau, d'Isabel i d'Ardonça, i el fet d'haver estat insultades l'any 1390 amb «paraules nefandes» per la multitud, si els fets haguessin ocorregut cent anys abans, fins podria induir-nos a creure que tenien relació amb els Arnau de Castellbò, suspectes de caterisme...¹³ O potser tenien relació amb el problema dels jueus conversos o no conversos? O qui sap si el pretext de la destrucció estava connex amb la qüestió de l'obediència al papa i després antipapa Benet XIII?

Tot són preguntes. Potser no caldrà contestar l'interrogant del per què van abatre's uns porxos del mercat, i tampoc per què va destruir-se el forn de pa, i per què va anihilar-se la mina d'aigua o font que brollava del peu del castell. Seria per motius feudals?

Desitgem que tant les conclusions com les preguntes i especialment la circumstància d'haver-se destapat l'existència del veritable castell de Mataró, serveixi per fomentar la investigació i els estudis que directa i indirectament se'n derivin, per a un millor coneixement de la història de la ciutat de Mataró.

Antoni Martí Coll

NOTES

- 1.- JOSEP M. PELLICER PAGÉS, *Estudios Histórico-Arqueológicos sobre Iluro* (Mataró 1887), p. 53.
- 2.- MARIA RIBAS I BERTRAN, *Origen i fets històrics de Mataró*. Impremta Minerva (Mataró 1934), pp. 75 i 105.
- 3.- ROSER SALICRÚ I LLUCH, «A foc a foc. Assalt, incendi i destrucció del castell de Mataró», *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, núm. 60 (Mataró, gener de 1998).
- 4.- CORAL CUADRADA I MAJÓ, «Berenguer de Portell...», *II Sessió d'Estudis Mataronins. 13-4-1985*, Museu Arxiu de Santa Maria i Patronat Municipal de Cultura (Mataró 1986), p. 14. I també «Les parròquies medievals del Baix Maresme», *IV Sessió d'Estudis Mataronins* (Mataró 1988).
- 5.- MARIA RIBAS I BERTRAN, *Els orígens de Mataró*, Premi Iluro 1963. Ed. Caixa d'Estalvis de Mataró (Mataró 1964), pp. 97, 103, 105, 110, 111.
I *El Maresme en els primers segles del cristianisme*, accèssit Premi Iluro 1973. Ed. Rafael Dalmau (Mataró 1975), pp. 73, 74, 77, 78, 85, 87 i 88.
- 6.- ROSER SALICRÚ I LLUCH, «A foc a foc...», i «El plet entre els hereus de Pere de Màrgens i els primers passos per a la lluita. Notes documentals del castell de Mataró durant el regnat de Ferran d'Antequera», *IX Sessió d'Estudis Mataronins*, Museu Arxiu de Santa Maria i Patronat Municipal de Cultura (Mataró 1993).
- 7.- JOSEP COLOMER I BUSQUETS, prev. «Acta de la consagració de l'església gòtica de Santa Maria de Mataró, diumenge 28 d'octubre de 1526», *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, núm. 50 (Mataró, octubre 1994).
- 8.- JOAQUIM LLOVET, *La ciutat de Mataró*, vol. I. Ed. Barcino (Barcelona 1959), p. 76.
- 9.- JOSEP M. PONS I GURI i JOAQUIM LLOVET, «El senyor del castell de Mataró versus la universitat del terme», *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, núm. 14 (Mataró, octubre 1994).
- 10.- MARIA RIBAS I BERTRAN, «Un document notarial històric», *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, núm. 50 (Mataró, octubre 1994).
- 11.- LLUÍS FERRER I CLARIANA, «Santa Maria de Mataró», vol. I (1968), pp. 43-44.
- 12.- JOSEP M. COLOMER, «Un document inèdit sobre Pere Joan Ferrer», *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, núm. 35 (Mataró, juliol 1989).
- 13.- JESÚS MESTRE I GODES, *Els càtars. La vida i la mort dels Bons Homes*, Ed. 62 (Barcelona 1997), pp. 141 i ss. Constata la presència dels càtars a Llinars, on el 1413 el sagramental atacà el castell. A favor d'una possible intervenció per motius herètics o religiosos cal constatar que, com s'explica a la referida obra de Roser Salicrú, la Setmana Santa de 1404, a l'església parroquial de Santa Maria de Mataró, s'hi mogué «algun brogit o rumor» contra el vicari.

